

Mitmuse osastava vormidest toimetamata kirjakeeles¹

Ann Metslang

Tartu ülikooli doktorant

Eesti keele mitmuse osastava käände vormimoodustuses on tihtipeale võimalik kasutada rööpvorme. Küllap on iga keelekasutaja vahel mõelnud, milline vorm on kirjakeeles normingupärane ja missugune mitte. Et keelekasutajat siinjuures aidata, on sõnad jagatud sarnase häälikulise ülesehituse põhjal muuttüüpidesse. Jaak Peebo on Elmar Muugi järgi sõnad tüüpidesse jaganud „Eesti keele muutkondades”² ja peamiselt sellest tüübistusest siinses kirjutises lähtutaksegi. Mõnevõrra erinevalt on sõnu tüübistatud „Eesti keele käsiraamatus”³ (EKK) ja „Eesti õigekeelsussõnaraamatus”⁴ (ÕS), millest viimane on ehk keelehuvilisele kõige tuttavam nõuandja. Kuna sõnade muuttüüpidesse jagamine ei ole aga siinse kirjutise teema ja vajaks põhjalikumat artiklit(esarja), siis siin on püütud lühidalt kirjeldada tüübi häälikulise ülesehituse tunnuseid ning sulgudes on toodud, kuidas seda tüüpi nimetatakse „Eesti keele muutkondades”, EKKs ja ÕSis.

Allpool on poolpaksus kirjas toodud keelekasutuses võimalikud vormivariandid. Need variandid, mis kirjakeele normingule ei vasta, on alapealkirjas märgitud tärniga. Eesmärk oli leida vastused küsimustele, milliseid mitmuse osastava vorme keelekasutajad eelistavad ja kas tegelik keelekasutus erineb kirjakeeles normitust.

Analüüsima spontaanset kirjalikku keelekasutust, pärineb materjal toimetamata internetikeelest: eesti keele koondkorpuse uue meedia allkorpusest, mis omakorda koosneb jututubade, uudisgruppide, fooru-

¹ Artikkel põhineb Tartu ülikoolis 2012. a kevadel kaitstud magistritööl „Varieeruva vormistikuga muuttüüpide osastava käände kasutus eesti kirjakeeles”. Autor tänab oma juhendajat Külli Habichtit.

² Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³ Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁴ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

mite ja kommentaaride allkorpusest. Iga vaatluse all oleva muuttüübi kohta on valitud kuus näidissõna. Et vastata küsimusele, kas vormivalik oleneb sõna sagedusest, on kuuest näidissõnast võimaluse korral esimesed kolm käsitletava muuttüübi kõige sagedamini esinevad sõnad „Eesti kirjakeele sagedussõnastiku”⁵ (EKKSS) järgi. Välja on jäetud vormid, kus konteksti põhjal selgus, et otsitav vorm sisaldab selget trükiviga, ja vormid, mis langesid kokku mõne verbivormiga. Kui korpusepäringu vastuseid tuli üle 400, st käsitsitöö ei tundunud enam otstarbekas, pole vorme ükshaaval läbi vaadatud.

sid-lõpp või vokaalmitmus?

puid või puusid?

Sellesse tüüpi kuuluvad omasõnad, mis lõpevad pika vokaaliga *aa*, *oo*, *uu* või *öö*, samuti lõunaeestilised *hää* ja *pää* ning kirjakeelsed *hea* ja *pea*. Peebo järgi kuuluvad siia võõrsõnadest ainult *ee*-ga lõpevad. EKK ja ÕSi järgi kuulub siia ka muude pikkade vokaalidega lõpevaid võõrsõnu, kuigi mitmuse osastava *id*-lõpu kasutus on paljude puhul küsitav. (Peebol *puu*-tüüp, EKKs *koi-idee*-tüübist *idee*-tüüp, ÕSis *luu-trofee*-tüüp.)

Kirjakeele normingu järgi on siin mitmuse osastavas lubatud mõlemad variandid: nii *id*- kui ka *sid*-lõpp. Uurimaks mitmuse osastava vormimoodustust, vaadati selles tüübis kolme omasõna käänamist. Võõrsõnadest valiti *essee*, *idee* ning *koi*-tüüpi *menüü*, et vastata küsimusele, kas ka viimast *id*-lõpulisena kasutatakse. Siin ja edaspidi on iga sõna järel esimesel kohal esitatud *id*-lõpu ja teisel kohal *sid*-lõpu tekstisagedus: *pea* (72:2), *töö* (200:2), *maa* (80:0), *essee* (2:3), *idee* (820:19), *menüü* (0:28).

Selgus, et omasõnade puhul eelistati *id*-lõppu peaaegu kõigil kasutusjuhtudel. Võõrsõnadest oli EKKSSi järgi 1000 sagedama seas ainult *idee* ja seda kasutatakse juba eelistatavalt *id*-lõpulisena. Võõrsõnade puhul on võimalik, et mida sagedamaks sõna saab, seda enam hakatakse *id*-lõppu kasutama. Sama tendents võib toimida vastupidi: sagedamad sõnad on vokaallõpulisel ja kasutussageduse vähenedes *sid*-lõppu sageneb. Sama järeldavad sarnase struktuuriga sõnade juures

⁵ Kaalep, Heiki-Jaan; Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ka Heiki-Jaan Kaalep⁶ ja Jaak Peebo⁷. *koi*-tüüpi *trikoid*, *halvaid* ja *randevuid* on EKKs küsimärgiga. Ilmselt sobiks sinna ritta ka *menüid*, kuigi siinsete tulemuste järgi sellist vormi ei kasutatud.

pesi või *pesasid*?

Siinses tüübis on esmavätelised kahesilbilised vokaallõpulised sõnad, mis ei lõpe *e*-ga. (Peebol *pesa*-tüüp, EKKs *ema–pessa*-tüübist *pesa*-tüüp, ÕSis *pesa–saba*-tüüp.)

Selles ja järgnevas tüüpid, kus võimalikud variandid on vokaal- ja *sid*-lõpp, on kirjakeele normingu järgi mõlemad õiged. Loetelu kolm esimest sõna on EKKSSi järgi 1000 sagedama seas. Kuue sõna kasutus korpuses oli järgmine: *oma* (477:190), *huvi* (126:46), *sama* (170:16), *ava* (0:6), *pala* (1:8), *pesa* (6:10).

Selgus, et sagedamate sõnade kasutuskordi oli ka korpuses rohkem ja neid kasutatakse mitmuse osastavas enamasti vokaallõpulisena. Harvem kasutatavate sõnadega eelistati *sid*-lõppu, kuigi nende kasutuskordi oli korpuses liiga vähe, et teha üldistavaid järeldusi. Võimalik, et harvem kasutatavate sõnade puhul valmistab keelekasutajatele raskusi tüvevokaali valik ja seetõttu eelistatakse selgemat *sid*-lõppu.

seppi või *seppasid*?

Siia tüüpi kuuluvad nimetavas ühesilbilised, omastavas kahesilbilised nõrgeneva astmevaheldusega sõnad, välja arvatud *e*-tüvelised, mille tüves on pikk vokaal ning selle järel konsonant *l*, *n* või *r* (nt *keel*), ja laadivaheldusliku *s*-iga (nt *uus*) sõnad. Selles tüübis on ka *kond*-liitelised sõnad ja kolme- või enamasilbilised võõrsõnad, mille pea- või kaasrõhk on viimasel silbil. (Peebol *sepp*-tüüp, EKKs on nimetatud tunnustega sõnad eri tüüpides, siin vaadeldavad paiknevad EKK järgi *siil*-tüübis, ÕSis olenevalt tüvevokaalist *paks–forell–kabinet*-tüübis, *külm–täht*-tüübis või *örn–leib*-tüübis.) Kahesilbilised võõrsõnad, mille viimane silp on astmevahelduslik, on Peebol *sepp*-tüübi *kontsert*-alltüübis, mis on siinses kirjutises eraldi tüübina välja toodud.

⁶ Kaalep, Heiki-Jaan 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. – Keel ja Kirjandus 2, lk 101.

⁷ Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 33.

Kolm esimest sõna on sagedamad. Tulemuseks saadi: *aeg* (261:7), *kord* (702:3), *päev* (110:1), *kolm* (1:7), *nunn* (0:6), *vend* (96:22).

Ilmnes sama tendents, mis eelmise tüübi puhulgi: kolm kõige sagedamat sõna olid mitmuse osastavas eelistatavalt vokaallõpulised. Harvem kasutatavad sõnad olid *sid*-lõpulised, kuid jällegi oli nende kasutuskordi üldistamiseks liiga vähe.

ridu või ridasid?

Selle tüübi moodustavad nõrgeneva *b, d, g* laadivaheldusega nimetavas kahesilbilised ja omastavas enamasti ühesilbilised sõnad. (Peebol *rida*-tüüp, EKKs *pada*–*sõda*-tüüp, ÕSis *rida*–*sõda*-tüüp.)

Allpool on näha saadud tulemused, kus taas on kolm esimest sagedamad sõnad: *tuba* (28:3), *viga* (692:19), *sõda* (33:10), *nuga* (7:2), *rida* (75:14), *sig*a (19:4).

Ka selle tüübi puhul on kirjakeele norminguga lubatud mõlemad variandid, kuid kõigi kuue vaatluse all olnud sõna puhul oli eelistatum vokaallõpp.

jõude või jõudusid?

Siia kuuluvad nõrgeneva astmevaheldusega sõnad, mis on ainsuse nimetavas ja omastavas ühesilbilised. (Peebol ja EKKs *jõud*-tüüp, ÕSis *pood*-tüüp.)

EKKSSi järgi on 1000 sagedama sõna seas ainult *jõud* ja ka korpuses oli vähe selle tüübi mitmuse osastava vorme: *jõud* (30:11), *hoog* (3:0), *mood* (6:0), *pood* (57:0), *praad* (6:1), *tõug* (4:0).

Saadud tulemuste põhjal oli kõigi sõnadega eelistatum vokaallõpp, nii et siin ei tohiks tüvevokaali valik keelekasutajale raskusi põhjustada.

sõpru või sõprasid?

Sellesse tüüpi kuuluvad nõrgeneva vältevaheldusega ainsuse nimetavas ja omastavas kahesilbilised sõnad. (Peebol *sõber*-tüüp, EKKs ja ÕSis *nali*–*sõber*-tüüp.)

Kolm esimest on sagedamad sõnad. Tulemuseks saadi: *asi* (6365:0), *neli* (1:4), *tühi* (50:5), *nali* (92:0), *puder* (0:2), *sõber* (572:2).

Kuue sõna põhjal tuli välja, et sagedamate sõnadega eelistatakse vokaallõppu ja harvemini kasutatavatega *sid*-lõppu, kuigi viimaseid vorme oli korpuses väga vähe.

***si-lõpp* või *sid-lõpp*?**

**vigasi* või *vigasid*?

Kirjakeele normingu järgi on mitmuse osastavas lubatud *sid-*, mitte *si-lõpp*. Siiski on põhjust uurida, miks vahel kasutatakse *sid-lõpu* kõrval *si-lõppu*.

Aino Valmeti 1956. aasta kandidaativäitekirjast selgub, et *sid-lõpp* esineb tekstides alates 17. sajandi lõpust ja *si-lõpp* hakkab kirjakeeles levima 19. sajandi algusest. *si-lõpp* oli kirjakeeles kasutusel 1920. aastateni, mil see jäeti rööpvormide vältimiseks kõrvale. Samuti kasutatakse mitmuse osastava *si-lõppu* murretes: Valmet peab neid vorme omaseks keskmurdele, eriti selle kesk- ja kirdeosale.⁸ Ka tänapäeval kasutatakse *si-lõppu* näiteks nii õpilaskirjandites kui ka internetikeeles (vt nt Kukk 2010⁹; Soodla 2010¹⁰).

Et *si-lõpu* kasutust uurida, võeti eelmises peatükis vaadeldud sõnadest kuus, mida kasutati enim *sid-lõpulisena*, ja vaadati, kas selle kõrval kasutatakse ka *si-lõppu*. Esimesena on sulgudes välja toodud *sid-lõpp*, teisena *si-lõpp*: *huvi* (46:2), *idee* (19:0), *menüü* (28:2), *oma* (190:26), *vend* (22:4), *viga* (19:6).

Selgus, et *si-lõpu* kasutuskordi leidub, kuigi eelistatum on ootuspäraselt kirjakeelne *sid-lõpp*. *sid-* ja *si-lõpulisete* rööpvormide puhul ei näi olevat selget põhjust, miks peaks kirjakeele normingu järgi eelistama pikemat *sid-lõppu* *si-lõpule*. *si-lõpu* kasutust saab põhjendada murdetaustaga. Lisaks sisaldab pikem *sid-lõpp* infot nii mitmuse kui ka osastava kohta ja peaks olema arusaadav ka ilma *d*-ta.¹¹

⁸ Valmet, Aino 1956. Pluurali partitiiv eesti vanemas kirjakeeles (1542–1857). Kandidaativäitekiri Tartu ülikooli eesti keele osakonnas, lk 22, 25, 31.

⁹ Kukk, Inga 2010. Kõnekeelsus õpilaskirjandites. Magistritöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.

¹⁰ Soodla, Karin 2010. Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke nähtusi eesti internetikeeles. Magistritöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.

¹¹ Habicht, Külli, Leelo Keevallik, Ilona Tragel 2006. Keele muutumine kasutus-kontekstis. – Keel ja Kirjandus 8, lk 613–614.

Vokaallõpp või *id*-lõpp?

akvaariume või *akvaariumeid*?

Selle tüübi alla kuuluvad hääldusviisist sõltuvalt kolme- või neljasilbilised võõrsõnad, mille nimetavavormi lõppkonsonandi ees on kirjapildis eri vokaalide ühend. (Peebol ja ÕSis *akvaarium*-tüüp, EKKs olenevalt hääldusest *seminar*- või *redel*-tüüp.)

Kirjakeele normingust lähtuvalt on lubatud nii vokaal- kui ka *id*-lõpuline variant. Selles ja järgmistes loeteludes on iga näidissõna järel esimesel kohal vokaal- ja teisel kohal *id*-lõpulise vormi esinemiskorrad: *kriteerium* (25:3), *ookean* (1:0), *pension* (17:1), *premium* (1:0), *skorpion* (1:0), *territoorium* (4:0).

Vaadeldud kuue sõna põhjal selgus, et eelistatum on vokaallõpuline variant ja *id*-lõppu kasutatakse harva või üldse mitte.

**soolasi* või *soolaseid*?

Vaatluse all olid kolmesilbilistest sõnadest esma- ja teisevärtelised *ne*- ja *s*-sõnad ning kahesilbilised kolmandavärtelised *ne*- ja *s*-sõnad. (Peebol ja EKKs *soolane*-tüüp, ÕSis *soolane-tehas*-tüüp.)

Siin tüübis on kirjakeele normingu järgi aktsepteeritav ainult *id*-lõpp. Kolm esimest on sagedamad sõnad ja tulemuseks saadi: *viimane* (0:147), *selline* (2:3654), *niisugune* (5:50), *otsus* (7:152), *soolane* (0:5), *vaene* (0:50).

Võib arvata, et vokaallõpp tundub emakeelekasutajale võõras ja seda kinnitavad ka tulemused, mille järgi kuue uuritava sõna puhul kasutati vokaallõppu vaid üksikutel kordadel.

olulisi või **oluliseid*?

Siinkohal uuriti neljasilbilisi ja pikemaid *ne*- ja *s*-sõnu, mille viimane kaasrõhk on eelviimasel silbil. (Peebol ja EKKs *oluline*-tüüp, ÕSis *oluline-pegeldus*-tüüp.)

Ka selle tüübi puhul on kirjakeele normingu järgi lubatud ainult üks variant: vokaallõpuline. Otsiti vorme **inimeseid*, **naiseid*, **esimeseid*, **valitsuseid* ja **võimaluseid*. Lisaks otsiti vorme **kriitiliseid*, **oluliseid*, **saladuseid*, **takistuseid* ja **tunnistuseid*. Kümne näidissõnaga leiti vaid üks *id*-lõpuline mitmuse osastav sõnaga *inimene*. Nii et selgelt on eelistatum sõna ülesehituse seisukohast loomulikum vokaallõpp.

töölisi või tööliseid?

Siia kuuluvad (kaasrõhust lugedes) kolmesilbilised kolmandavärtelised *ne-* ja *s-*sõnad ning kaheasilbilised kolmandavärtelised *ne-* ja *s-*sõnad, lisaks *ke-*sõnad, mille algvorm on kaheasilbiline ja kolmandavärteline. (Peebol *tööline*-tüüp, EKKs *jõuline*-tüüp, ÕSis *üldine*-tüüp.)

Selle tüübi puhul on kirjakeeles lubatud nii vokaal- kui ka *id*-lõpp. Sõnaga *väike* otsiti vorme *väikesi* (35), *väikseid* (139) ja *väikeseid* (58). Ülejäänud viie näidissõnaga saadi tulemuseks: *järgmine* (111:6), *seadus* (211:27), *eestlane* (299:6), *suurus* (31:18), *tööline* (16:1).

Kolm esimest sõna olid sagedamad, kuid kõigi viie sõna vaatlusel selgus, et eelistatum on vokaallõpp.

*kontserte, *kontserteid, *kontserdeid või kontsertisid?*

Vaadeldi kaheasilbilisi võõrsõnu, mille viimane silp on nõrgeneva astmevaheldusega. (Peebol *sepp*-tüübi *kontsert*-alltüüp, EKKs kuuluvad need sõnad *siil*-tüübi alla, ÕSis *paks-forell-kabinet*-tüübi sõnade hulka.)

Kirjakeele normingu järgi on siin tüübis lubatud vokaallõpp ja *sid*-lõpp, millest viimase toob ÕS sulgudes ja EKK nimetab kohati küsitavaks. Kõigi näidissõnadega otsiti ka *sid*-lõpulisi variante, kuid ühtegi sellist vormivarianti tulemuseks ei saadud. Niisiis on esimesel kohal vokaallõpulise variandi (nt *eksperte*) tekstisagedus, teisena otsiti nii tugeva- kui ka nõrgaastmelisi *id*-lõpulisi variante (nt *eksperteid* ja *eksperdeid*), kuigi viimaseid vormivariante leiti vaid sõnaga *aadress*. Sagedate sõnade seas on loetelust vaid *kontsert* ja *protsent*, sõnad on toodud tähestiku järjekorras: *aadress* (121:3), *ekspert* (6:0), *kontsert* (24:0), *kotlet* (7:0), *protsent* (13:0), *teemant* (1:0).

Tulemuste põhjal leidis ainult ühe näidissõnaga – *aadress* – üksikuid *id*-lõpulisi vorme.

**ohtlike, ohtlikke, *ohtlikuid või ohtlikkusid?*

Siin tüübis on omastavas kolmesilbilised astmevahelduslikud *ik*-liitelised sõnad. (Peebol *lugemik*-tüübi *ohtlik*-alltüüp, EKKs ja ÕSis *õnnelik*-tüübi hulka kuuluvad sõnad.)

Kirjakeele normingu põhjal on õige tugevas astmes vokaallõpuline variant, nt *ohtlikke*, ja lubatud on ka vanamoelise stiilivarjundiga *sid*-lõpuline *ohtlikkusid*. Näidissõnadega ei leitud korpusest ühtegi *sid*-lõpulist vormivarianti. Küll aga selgus, et *ohtlik*-tüübis võidakse

kasutada nõrgas astmes vokaallõpulist osastavat: näidissõnadega leiti osastavavormid *politseinike* (3), *ristmike* (1) ja *ämblike* (1).

Esimesel kohal on kirjakeele norminguga lubatud vokaallõpuline tugevaastmeline vormivariant (nt *ämblikke*) ja teisel kohal *id*-lõpuline variant (nt *ämblikuid*): *maastik* (1:0), *märkmik* (2:0), *politseinik* (8:0), *ristmik* (2:0), *vistrik* (1:1), *ämblik* (7:2).

Kuue vaadeldava sõna kasutuskordi oli väga vähe, kuid selgus, et üksikutel kordadel kasutatakse ka omastavaga samakujulist nõrgas astmes varianti või *id*-lõppu. Selles tüübis on olenevalt hääldusviisist lubatud rööpvormid juba viie sõnaga: *kolhoosnik*, *pealik*, *politseinik*, *sohvoosnik* ja *ümbrik*. Niisama hästi võiksid siia ritta lisanduda ka sarnase häälikukujuga *vistrik* ja *ämblik*, kuid selleks, et nende puhul rööpvorme lubada, peab enne keelekasutajate eelistused põhjalikumalt välja selgitama.

Kokkuvõte

Kui on valida *id*-/vokaallõpu ja *sid*-lõpu vahel, siis näib, et keelekasutaja eelistab lühemat vormi. Mõnes tüübis (Peebo järgi nt *pesa*-, *sepp*- ja *sõber*-tüübis) võib oletada, et harvem kasutatavate sõnadega eelistab keelekasutaja läbipaistvamat *sid*-lõppu. Sarnaselt seob ka Kaalep¹² mitmuse osastava lõpu valiku sõna sagedusega.

Vokaal- või *id*-lõpu valikute puhul võib järeldada, et kirjakeele norminguga lubatud variant on ka eelistatum. *soolane*-tüübis, kus on lubatud ainult *id*-lõpp, eelistati seda ka spontaanses keelekasutuses. Sama võib öelda *oluline*-tüübi kohta, kus on lubatud ja eelistatum vokaallõpp. Tüüpides, kus aktsepteeritakse rööpvorme (Peebo järgi *akvaarium*- ja *tööline*-tüüp), on eelistatum vokaallõpp. Astmevahelduslikes tüüpides (Peebo järgi *kontsert*- ja *ohklik*-tüüp) on varasemates uurimustes¹³ märgatud küll astmevahelduse taandumist, kuid siinsete tulemuste järgi oli kõigi vaadeldud sõnade puhul eelistatuim siiski kirjakeele norminguga lubatud variant.

¹² Kaalep, Heiki-Jaan 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. – Keel ja Kirjandus 2, lk 102.

¹³ Vt Kaljumägi, Karin 1999. *ohklik*- ja *kontsert*-tüüpi sõnade kriitiliste morfoloogiliste vormide kasutusest. Magistritöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas. Salumets, Laura 1999. *ohklik*-tüüpi sõnade kasutus Lääne-Virumaa õpilaste seas. Bakalaureusetöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.

Kokkuvõtteks võib vähemalt mitmuse osastava vormide puhul nentida, et kirjakeele norming ja tegelik keelekasutus on omavahel üsna heas kooskõlas: keelekasutajad eelistavad kirjakeele norminguga lubatud variante. Kui kirjakeele norming lubab rööpvorme, on tihti eelistatum lühem ja ökonoomsem vokaallõpuline variant. Pikema lõpu eelistusi võib täheldada üksiksõnuti, nt harvem kasutatavate sõnade puhul võidakse kasutada *sid*-lõppu – selles ilmneb ka sageduse ja vormivaliku vaheline seos. Spontaanset toimetamata kirjakeelekasutust tuleks uurida ka edaspidi, nt võiks astmevahelduslike tüüpide puhul uurida üksiksõnade vormikasutust ja kaaluda, missuguste sõnade puhul võiks norminguga aktsepteerida *id*-lõpulist rööpvormi.